
**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

УДК 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-9>**Белявцева В.В.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Beliaitseva Viktoriya

National University of Urban Economy in Kharkov of O.M. Beketov

**СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ****LOCAL GOVERNMENT INSTITUTION IN UKRAINE
AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF TERRITORIES**

У статті автором поєднуються щонайменше два стратегічні напрями державної регіональної політики, а саме зміна інституційних умов місцевого самоврядування та формування на практиці оновлених організаційно-економічних систем і механізмів місцевого самоуправління. Перший напрям включає створення законодавчої та нормативно-правової бази для забезпечення реформ, другий напрям передбачає укріплення позицій територіальних утворень як органів самоуправління, докорінне підсилення рівня їх спроможності вирішувати питання діяльності та розвитку власними ресурсами й зусиллями. Акцент зроблено на теоретичній базі децентралізації влади, реальних практичних кроках розвитку цього процесу в Україні, механізми управління реформами у сфері місцевого самоврядування, територіальній самоорганізації. Особливу увагу приділено створенню ОТГ в Харківській області та забезпеченню їх спроможності самостійно вирішувати питання господарської діяльності на своїй території.

Ключові слова: влада, управління, об'єднана територіальна громада (ОТГ), децентралізація, місцеве самоврядування, бюджет.

В статье автором сочетаются как минимум два стратегических направления государственной региональной политики, а именно изменение институциональных условий местного самоуправления и формирование на практике обновленных организационно-экономических систем и механизмов местного самоуправления. Первое направление включает создание законодательной и нормативно-правовой базы для обеспечения реформ, второе направление предусматривает укрепление позиций территориальных образований как органов самоуправления, коренное усиление уровня их способности решать вопросы деятельности и развития собственными ресурсами и усилиями. Акцент сделан на теоретической базе децентрализации власти, реальных практических шагах развития этого процесса в Украине, механизме управления реформами в сфере местного самоуправления, территориальной самоорганизации. Особое внимание уделено созданию ОТГ в Харьковской области и обеспечению их способности самостоятельно решать вопросы хозяйственной деятельности на своей территории.

Ключевые слова: власть, управление, объединенная территориальная община (ОТО), децентрализация, местное самоуправление, бюджет.

In the article the author combines at least two strategic directions of the state regional policy, namely: the change of institutional conditions of local self-government and the formation in practice of updated organizational and economic systems and mechanisms of local self-government. The first direction involves the creation of a legislative and regulatory framework for reform, the second one – it aims to strengthen the position of territorial entities as bodies of self-government, to radically strengthen the level of their ability to solve issues of activity and development of their own resources and efforts. The research focuses on the theoretical basis of decentralization of power, real practical steps in the devel-

opment of this process in Ukraine, the mechanism for managing reforms in the field of local self-government and territorial self-organization. Particular attention is paid to the creation of UTC in the Kharkov region and to ensure their ability to independently solve issues of economic activity in their territory. It is proved that UTC is a non-profit organization and its task is only to fill its budget and use it effectively. It is believed that such a representation is essentially limited and does not correspond to reality. There is confidence that the more extensive UTC organizes a business, the more beneficial it will be for the community as a whole and for its citizens. The article focuses on the principles of "subsidiarity", which is considered in Europe as the lowest limit of state intervention in decision-making of local significance. It is proved that the reform of local self-government in Ukraine is based on the transfer of power functions, rights and responsibilities from the Central State apparatus to the local level, and, in the first instance, an appropriate legislative framework is created and further developments in this area are being continued.

Key words: government, administration, united territorial community (UTC), decentralization, local self-government, budget.

Постановка проблеми. У досліджуваній темі поєднуються щонайменше два стратегічні напрями державної регіональної політики, а саме зміна інституційних умов місцевого самоврядування та формування на практиці оновлених організаційно-економічних систем і механізмів місцевого самоуправління. Перший напрям включає створення законодавчої та нормативно-правової бази для забезпечення реформ, а другий напрям передбачає укріплення позицій територіальних утворень як органів самоуправління, докорінне підсилення рівня їх спроможності вирішувати питання діяльності та розвитку власними ресурсами й зусиллями. В другому напрямі перші реальні кроки й суттєві успіхи досягнуті на шляху створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Саме у сфері реформи місцевого самоврядування Україна має реальні практичні успіхи.

«Урядовий портал» електронного ресурсу констатує, що процес децентралізації в Україні розпочато з 2014 р. з прийняттям Концепції реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади (1 квітня 2014 р.), Законів «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня 2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (5 лютого 2015 р.) та внесенням змін до Бюджетного та Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації.

Започаткований процес узгоджений з основами Європейської хартії місцевого самоврядування, а з наукової точки зору його слід розглядати як стратегію створення в Україні дієвого спроможного інституту місцевого самоврядування на базовому рівні соціально-економічних відносин. В практичну його основу закладені ОТГ. У процесі децентралізації громади отримали повноваження, власні матеріальні ресурси, фінанси та фінансову допомогу.

Стратегічна мета реформ полягає у створенні комфортного та безпечного середовища для життя людини в Україні, а також умов для динамічного розвитку регіонів на принципах:

– передачі максимальної кількості владних повноважень та компетенцій на найближчий до громадянина рівень;

– добровільного об'єднання та укрупнення громад;

– фінансової децентралізації;

– збереження адміністративно-регуляторних функцій за державними інституціями.

Для України процес реформ та децентралізації влади ускладнюється браком такого досвіду, тому важливо вивчати результати цього процесу інших європейських країн, зокрема Польщі [1], де зараз створено 16 воєводств, 373 повіти, 2 489 гмінів. Досвід Польщі показав, що регіональні самоврядні структури надали імпульс розвитку держави загалом.

Значення світових процесів децентралізації влади розуміється в Україні й має підтримку. Як зазначає депутат Житомирської міської ради Т. Нагилевський, «цивілізованим народом править не президент, не парламент і не уряд. Цивілізований народ править собою сам через систему самоврядування, а органи державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) повинні захищати це самоврядування від втручання зовнішніх чинників, маючи на це силові структури та збираючи податки на своє і їхнє утримання» [1].

В нашому дослідженні акцент зроблено на теоретичній базі децентралізації влади, реальних практичних кроках розвитку цього процесу в Україні, механізмі управління реформами у сфері місцевого самоврядування та територіальній самоорганізації. Особливу увагу приділено створенню ОТГ в Харківській області та забезпеченню їх спроможності самостійно вирішувати питання господарської діяльності на своїй території.

Метою статті є розкриття сутності становлення інституту місцевого самоврядування в Україні та визначення його впливу на розвиток територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій практиці виявлено, що економічний

розвиток держав та регіонів підпорядкований складному механізму циклів, які пов'язані як зі зміною технологічних укладів, так і з характером організації систем управління. Одним з критеріїв якості організації систем управління та їх ефективності є рівень пропорційності між централізмом адміністрування та демократією на місцях. «Зацентралізовані» моделі управління сьогодні все частіше втрачають свої позиції, а «маятник змін» переміщується в бік децентралізації. Особливо це важливо й помітно на практиці країн, що занадто довго перебували в так званому таборі соціалістичної орієнтації, серед яких Україна була одним з лідерів.

Сучасна національна політика в Україні, де започатковано євроінтеграційний процес, формує нову модель децентралізованого типу, переборюючи як внутрішні політико-організаційні складності, так і зовнішні впливи. В науковому трактуванні країна визначає для себе «новий регіоналізм» та децентралізацію [2].

Децентралізація має декілька важливих складових, а саме:

- політичну (передача владних повноважень з центру на місця);
- організаційно-адміністративну (утворення територіальних об'єднань та систем управління різного типу);
- фінансову (перерозподіл податкових джерел, норм, потоків);
- соціальну (підвищення рівня громадської самосвідомості населення).

Разом ці складові становлять основу реформацийного процесу, націленого на розбудову нової моделі державної регіональної політики та просторової самоорганізації населення. Цільова політична установка й мета реформи місцевого самоврядування полягає у створенні умов для економічного та соціального розвитку країни, забезпечення її переходу в «клуб» найбільш розвинених держав світу. Ще однією важливою метою децентралізації є зближення уряду й народу. Для України ця мета має бути включена не в далекі стратегічні пріоритети, а в реальний практичний механізм поточних завдань сучасної політики.

В процесі децентралізації маємо необхідність дотримуватись балансу розподілу повноважень, ресурсів та відповідальності влади, щоби зберегти важелі впливу держави достатньої сили та мобільності для реалізації державних інтересів та пріоритетів на місцевому рівні. З іншого боку, виникає певний ризик обмеження прав, компетенцій та оргструктур базового рівня господарювання й управління під час розгортання децентралізації. Згідно зі Всесвітньою доктриною місцевого самоврядування та Європейською хартією самоврядування на

територіях здійснюється на принципах народовладдя, законності, гласності, колегіальності, виборності, поєднання державних та місцевих інтересів.

Законодавче забезпечення реформи місцевого самоврядування сьогодні можна оцінювати як найбільш результативний успіх діючої влади. Підтвердженнями цього є сама система прийнятих та підготовлених законодавчих актів і реальна практика створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Наведемо деякі приклади.

У процесі реалізації Закону «Про засади державної регіональної політики» державна підтримка регіонального розвитку та інфраструктури з 2014 р. по 2018 р. зросла у 39 разів (з 0,5 млрд. грн. до 19,37 млрд. грн.). У 21 області формуються Агенції регіонального розвитку, в усіх областях працюють Центри розвитку місцевого самоврядування. Важливим в цьому питанні є Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р., Закон України «Про місцеві державні адміністрації», Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного господарства». Нові містобудівні повноваження отримали 100 міст, зокрема 12 ОТГ. Закон «Про співробітництво територіальних громад» створив механізм вирішення спільних проблем (утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури). Зараз реалізуються 274 договори про співробітництво, де задіяні 1 096 громад. Закон «Про внесення змін до Бюджетного Кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р. закріпив податкову базу ОТГ, перевів громади щодо створення прямих міжбюджетних відносин з Держбюджетом, надав регулятори для вирівнювання бюджетної спроможності між громадами. Крім того, слід назвати Постанову КМУ «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 8 квітня 2015 р. Зараз фахівцями напрацьовані законопроекти, покликані чітко розмежувати повноваження у сферах освіти, охорони здоров'я, дозвілля, соціально-економічного розвитку та інфраструктури між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на кожному територіальному рівні адміністративно-територіального устрою держави.

Прийняті та напрацьовані законодавчі акти створюють надійне підґрунтя подальших кроків розвитку місцевого самоврядування, серед яких слід назвати нові законодавчі ініціативи «Про службу в органах місцевого самовря-

дування», «Про засади адміністративно-територіального устрою України», Законодавства з питань управління земельними ресурсами ОТГ, про міські агломерації, питання нагляду за законністю рішень ОМС.

За європейського досвіду важливо сформулювати такі регіональні структури (за площею та чисельністю населення), які були б досить масштабними економічно (спроможними), але залишалися б надто слабкими для спроб сепаратизму та державної незалежності. Скоріш за все, в обласних утвореннях України доцільно проводити роботу щодо укрупнення районів.

Зараз ця робота активно проводиться. Надавши імпульс реальному процесу реформ, законодавча база виконує свою місію, але важливо оцінити також сам реальний хід трансформаційного процесу, особливо в частині змін, що відбулися в районах, населених пунктах, селах.

Багато років поспіль в обласних районах України, населених пунктах, селищах та містах відбувався занепад інфраструктури, до аварійного мінімуму були зведені експлуатаційні витрати на водопостачання, каналізацію, місцеві дороги, медичні та освітні заклади, стадіони, будинки культури тощо [3; 4]. За перші ж роки створення об'єднаних територіальних громад тенденція в цьому секторі господарчої діяльності суттєво змінилась, адже активно розпочався процес розбудови інфраструктури, підвищилась заробітна плата, реалізовувались нові місцеві ініціативи.

Загалом позитивні та обнадійливі зміни проявились у різних сферах життя й діяльності територіальних структур, що також вплинуло на їх стосунки з іншими органами влади (табл. 1).

З даних, наведених у табл. 1, особливо характерними є такі явища як «переломний момент», віра в свої сили, зростання довіри до місцевих органів управління, високий рівень економічної віддачі від використання фондів розвитку.

Суттєво змінилась також позиція взаємодії адміністративних органів влади з територіальними структурами. Управлінські органи обласних центрів та створені ними організації підтримки процесів децентралізації влади й розвитку місцевого самоврядування масштабно та результативно проводять роботу навчального, методичного й організаційного характеру. Так, в Харківській області в планах та звітах під рубрикою «календар подій» у 2018 р. зафіксовано більше ста заходів, серед яких відзначимо:

- круглі столи;
- засідання регіональної платформи самоврядування;
- передачу об'єктів на баланс ОТГ;
- розроблення стратегій розвитку;
- семінари соціального захисту населення;
- управління проектами для громад;
- надання консультацій;
- формування МБ на 2019 р.

Реакція на зміни загалом в ієрархії влади на місцях розвила «дух активності», що проявилось не в проханнях та зверненнях, а в пропозиціях та участі (ремонт доріг, будівництво, пошук технологій та форм організації бізнесу). Кожна місцева влада в нових умовах зацікавлена в контактах з інвесторами, доведенні до інвесторів аргументів на користь інвестиційної привабливості своєї території, зменшенні ризиків для притоку інвестицій. Це також визначилось суттєвими успіхами [8].

Таблиця 1

Позитивна оцінка реформаційного процесу децентралізації та місцевого самоврядування

№	Характеристики результативності	Аргументи підтвердження	Примітки
1	Підвищення довіри народу до ОМС серед інших структур влади	Соціологічні опитування	30–55% довіри
2	Реальне підвищення рівня автономії на місцях	Дані звітів ОТГ	
3	Високий акцент уваги до проблем ОМС та розвитку територій центральної влади й ОДА	Законодавче забезпечення, звіти ОДА, РДА	
4	Найвищі темпи зростання бюджетів ОТГ	Статистичні дані	50–70%
5	Значна частка бюджетних коштів на банківських рахунках	Статистичні дані	
6	Високий рівень віддачі з фондів розвитку	Звіти ОТГ	
7	Значні масштаби підтримки МС коштами закордонних фондів	Звіти ОДА	> 2 млрд. грн.
8	Створення центрів адміністративних послуг в районах	Статистика, звіти	637 ЦНАП
9	Набуття досвіду управління, прийняття рішень	Семінари, тренінги, розроблення стратегій	

**Проблемні питання, протиріччя та ризики реформування
місцевого самоуправління й розвитку демократії**

№	Проблемні питання, протиріччя, ризики	Характеристики проблемності	Авторська оцінка ступеня проблемності (1–5 балів, де 5 є максимальним значенням)
1	Внесення змін в Конституцію, розроблення нових законодавчих ініціатив	Напрацювання виконані, пропозиції надані	2
2	Перебудова роботи ОДА, РДА	Рівень адміністрування докорінно знижений, зроблений акцент на організаційно-методичну підтримку	3
3	Проблема визначення оптимальних розмірів ОТГ	50% сільських громад мають менше 3 тисяч осіб; середня чисельність ОТГ становить 13 тисяч осіб	3
4	Делегування повноважень з центра на місця	Переважно регламентовано в достатньому обсязі	2
5	Виникнення колізії та конкуренції у сфері компетенцій між місцевими органами влади, ОТГ	Мінімум конфліктності	3
6	Проблема державного нагляду за територіями	Вирішується на центральному рівні	4
7	Проблема спроможності громад	Найвищі темпи зростання МБ	4
8	Проблема притоку інвестицій	Не вирішена	5
9	Низькі стартові позиції регіонів, низька платоспроможність населення	Виникли диспропорції	4
10	Недосконалий механізм вирівнювання диспропорцій між регіонами	Потребують наукового розроблення та апробування	4
11	Ризик децентралізації корупції	Потребує окремого дослідження	4
12	Ризик надмірної автономії (потенціал сепаратизму, зловживань, містечковості)	Не є загрозливим	3

Водночас ми не маємо намір стверджувати, що розвиток місцевого самоврядування, процес децентралізації та формування нових органів влади на місцях відбуваються в спокійному режимі, є повністю позитивними явищами, що не мають слабких сторін, протиріч та ризиків. Реальність цього процесу далека від ідеалу й очікувань, що визначає сучасна методологія розвитку, а також підтверджує практика трансформацій. У зв'язку з цим дамо авторську оцінку проблемних питань розвитку, місцевого самоврядування (табл. 2).

Згідно з наведеними авторськими оцінками високий рівень проблемності (4, 5 балів) мають питання державного нагляду за територіями (рішення та дії ОМС), «децентралізації корупції», впровадження адекватних механізмів вирівнювання диспропорцій. Окремо слід звернути увагу на проблему притоку інвестицій, оскільки під час її вирішення більше питань виникає до

центральної влади (низький інвестиційний клімат в Україні загалом), ніж до територіальних структур та місцевих органів влади.

Деякі загрози негативи не включені в таблицю проблем, оскільки залежать від державної стратегії, поки що не мають чітких позицій та програм вирішення (міграційні процеси, земельні відносини, права власності, екологія, вимирання сіл). В цьому аспекті відзначимо, що в Україні за два десятиліття зникли 500 сіл, стільки ж документально ще існують, але там ніхто не проживає. Нині динаміка залишається невтішною: щорічно зникає до 20 сіл.

Оскільки позитивні ефекти, прорахунки та загрози співіснують разом в одному процесі розвитку, максимізація одних і мінімізація інших є завданням управління.

Зі створенням ОТГ центри управління перемістились за ієрархією влади на місцевий рівень. Поява (створення) ОТГ висунула

деякі нові питання, серед яких слід назвати такі [5; 6]:

- чи мають вони всі бути близькі між собою за характеристиками, чи краще їм бути різними, відмінними (зрозуміло, що єдиним для них має бути нормативно-правове поле, але мають бути й відмінності, отже, слід визначити, в чому полягають ці відмінності, який вони мають позитив);
- як використовувати свою специфіку як позитив;
- як самостійність ОТГ має обмежуватись підконтрольністю.

В Україні створені й діють ОТГ. Яким би досконалим не було їх створення, вони перебувають далеко не на задовільному рівні. Отже, актуальним є завданням їх розвитку, що означає постійне вдосконалення системи та механізму управління ОТГ, відпрацювання стратегії їх розвитку. Щодо управління, то на перших кроках ОТГ в цьому питанні виручає досвід керівництва й команди. В апарат управління підбираються фахівці, що вже себе практично проявили в попередній своїй зайнятості. Однак новий об'єкт і нові інституційні умови вимагають нової якості управління (структури, методів та технологій, інструментів), що потребує освоєння нових знань.

Прийнято вважати, що керівник та його команда управляють соціально-економічним об'єктом. Однак територія, виробничі об'єкти, сфера послуг та населення – це досить складні об'єкти для управління, так звана міні-державка зі своїми особливостями, тому підходи до управління таким об'єктом не зовсім стандартні [7].

Чим вимушено управляти керівництво ОТГ? Навіть в узагальненому та спрощеному виді йдеться про управління цілями, ресурсами, механізмами поточної діяльності й розвитком. Якщо ми беремо тільки один елемент «ресурси», то й тут об'єкти та процеси управління досить різні (рис. 1).

Як показано на рис. 1, у системі ОТГ наявна ціла множина об'єктів та процесів управління, причому їх виокремлення на рисунку не дає гарантії, що в реальності вони існують окремо, самостійно та незалежно. Навпаки, все це «сімейство» переплетене та взаємопов'язане, а виділення (відособлення) тільки допомагає більш поглиблено зрозуміти характер, методи та інструментарій управління, щоби прийняти відповідні рішення та підібрати максимально ефективні інструменти забезпечення їх виконання.

Ми не включили в схему на рис. 1 управління бізнесом, оскільки це є завданням не апарату ОТГ, а самих керівників бізнесу. Однак слід зрозуміти, що розвиток бізнесу на території ОТГ, підтримка всіх господарчих структур та сфери комерційних послуг є не менш важливим завданням ОТГ, ніж вирішення соціальних проблем населення, оскільки внесок бізнесу домінує у забезпеченні розвитку рівня достатку населення, інфраструктури території та сфери послуг.

Підкреслюємо це положення, щоби не склалися враження, що набуває популярності в інформаційному просторі, що ОТГ є безпроблемною організацією, а її завдання полягає



Рис. 1. Напрями та завдання розвитку системи управління в ОТГ

лише в тому, щоби наповнити свій бюджет та ефективно його використати. На наш погляд, таке уявлення суттєво обмежене та не відповідає дійсності. Є впевненість в тому, що чим масштабніше ОТГ організує бізнес, тим вигідніше буде громаді загалом та кожному її громадянину зокрема.

Висновки з проведеного дослідження. Реформа місцевого самоврядування в Україні базується на передачі владних функцій, прав та обов'язків від Центрального державного апарату на місцевий рівень, для чого перш за все створюється відповідна законодавча база, продовжуються подальші напрацювання в цій сфері.

У законодавчому аспекті основи місцевого самоврядування якісно прописані в Європейській хартії місцевого самоврядування, яка розроблялась 17 років (1968–1985 рр.). У червні 1985 р. її було схвалено урядами 23 держав та відкрито до підписання членами Ради Європи. Хартія узаконює та розвиває низку важливих цивілізаційних принципів, а саме принципи демократії, субсидіарності, балансу та розподілу управлінських функцій за ієрархією системи влади, автономії місцевих влад.

Особливу увагу звернемо на принцип субсидіарності. Субсидіарність розглядається в Європі як найнижча межа втручання держави

в прийнятті рішень, що мають місцеве значення. Цей принцип підтримує основи демократичного розвитку суспільства та вимагає від органів місцевої влади максимального пристосування своєї діяльності до місцевих умов для ефективної роботи на користь громади.

Отже, цей базовий рівень господарських та суспільних відносин (система місцевого самоврядування) має виконувати передані йому функції краще та ефективніше, ніж верхній (центральный), а для цього на базовому рівні має бути відповідна готовність до виконання нових функцій. Однак готовність – це не тільки бажання, але й уміння та відповідальність. Перший досвід реформи місцевого самоврядування в концепції децентралізації показує, що бажання й досвіду поки що бракує. Отже, нині гостро стоїть питання навчання своїми силами та здібностями, управління своїми ресурсами на місцевому рівні, в нових умовах та з новими функціями.

Все це відбувається в нашому сьогоденні в реальному часі та на всій території країни. Маємо динамічний процес трансформації управління з усіма його успіхами, вадами й помилками, в якому рівною мірою слід вважати корисним та значимим як світовий досвід місцевого самоврядування, так і власні наукові розробки й практичні кроки.

Список використаних джерел:

1. Шамайда Т., Дмитренко О. Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрямки розвитку самоврядування в Україні. Київ : агентство «Україна», 2001. 336 с.
2. Семиноженко В., Данилишин Б. Новий регіоналізм. Київ : Наукова думка, 2005. 160 с.
3. Коломійчук В., Шевчук Л., Шульц С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (методологія, методи, практика). Львів ; Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. 278 с.
4. Лелеченко А., Васильєва О., Куйбіда В., Ткачук А. Міське самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навчальний посібник. Київ, 2017. 110 с. ISBN 978-617-7361-38-0.
5. Радченко В. Місцевий розвиток: кращі практики та інструменти розумного зростання : колективна монографія. Харків : Мадрид, 2017. 212 с. ISBN 978-617-7470-56-3.
6. Белявцева В. Методологія управління інноваційним розвитком регіону : монографія. Харків : Мадрид. 216 с.
7. Савчин М. Упровадження децентралізації публічної влади в Україні : монографія. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. 216 с.
8. Коніщева Н., Власов В. Підвищення ефективності механізму державного контролю за господарською діяльністю. Харків : НТМТ, 2016. 270 с.